

КУЛТЪТ КЪМ МЕРКУРИЙ В ПРОВИНЦИЯ ДОЛНА МИЗИЯ

Пена Лунгарова

Меркурий не принадлежи към примитивния римски пантеон. Той не преминава през процес на елинизация, а се явява римска транспозиция на гръцкия Хермес, който е първият гръцки бог, приет официално в Рим като божество, свързано с икономическата сфера и търговските размени (Combet-Farnoux 1980, 4). Син на Юпитер и Майя и пратеник на боговете, той е смятан от гърци и римляни за бог и защитник на стадата, откривател на изкуствата, водач по пътищата, бог на красноречието, на гимнастиката, на търговците и крадците, на печалбата, на коварството и водач на душите в Долния свят.

Въвеждането на култа към Меркурий в Рим се осъществява по нареждане на сибилинския оракул, чието пророчество на гръцки език определя и името на бога като Хермес, а поводът за неговото въвеждане е лошата реколта през 496 г. пр.Хр. Името Mercurius се извежда от *merx*, *mercis f* – стока и суфикса – *ius* и представлява прилагателно-епитет към съществителното *deus* (Farnoux 1981, 465). С него се именува господстващият при обмяната на стоки *numen* преди появата на парите през III в. пр.Хр., която обмяна се е извършвала от *mercatores*, почитащи най-много Меркурий (Simon, Vauchhenss 1992, 500). След въвеждането на монетосеченето Меркурий получава своя атрибут – кесията – *marsurium*, който го отличава от гръцкия Хермес. Неговият храм (осветен през 495 г. пр.Хр.) се е намирал на *Circus Maximus* до този на триадата *Ceres*, *Liber* и *Libera*, с чийто култ се е почитал и в най-ранната република (*ibidem*). Меркурий се появява при първия лектистерний през 399 г. пр.Хр., докато Церес се явява при лектистерниите, не по-рано от голямата трапеза на дванайсетте бога (*Dodekatheoi*) през 217 г. пр.Хр., по времето на войната с Ханибал, когато тя се свързва с Меркурий. Чрез този акт се прави алюзия с основаването на култа в ранния V в. пр.Хр., когато чрез култовете на Церера и Меркурий е трябвало да се осигури анонната (*ibidem*).

Храмовият празник е на 15 май, в същия месец, когато се почита и неговата майка, староримската богиня Майя, на която е принасяна

жертва на 1 май (Wissowa 1902, 249). Денят е празник на търговската гилдия – *collegium mercatorum*, специално закриляна от бога и членовете ѝ се наричат *Mercuriales*. Търговците извършват ритуал при извор, *Aqua Mercurii* на *Via Appia*, където палят тамян и благоухания, пръскат с водата себе си и стоките си и отправят молитви, за да се очистят от вината, допусната при търговските сделки (*Op. Fasti*, 5, 671–692), защото самата сделка се определя не само от този, който продава и който купува, а включва и професионалния посредник, уреждащ договора върху стойността на стоката и осигуряващ почтеността на този акт (Farnoux 1981, 466).

Тясната връзка на *Mercurius* с търговското съсловие и заместването на гръцкото име с латинското показват, че от разнообразните качества на гръцкия *Хермес* в римския култ остава само неговото качество като бог на търговията, затова и в многобройните му изображения той се представя с кадуцей и кесия. При поетите често се пренасят и гръцки представи, като тази за *Хермес* като изобретател на лирата или за водач на души.

Запазените литературни, епиграфски и иконографски свидетелства от императорската епоха показват връзката между императорите и *Меркурий*, която се установява още в началото на принципата с идентификацията на *Октавиан Август* с *Меркурий* (Combet-Farnoux 1980, 434). С представянето си като *Меркурий*, *Август* иска да изтъкне своите заслуги за разцвета на търговията в Империята след Гражданската война. Тази идентификация, обаче, надхвърля сферата на търговските дела. Тя изразява основополагащата и гарантиращата суверенна власт в религиозното право, сплотеността на римското общество и неговите отношения с външния свят във война или мир, управляван според договореното съгласие (*ibidem* 465). Още по времето на *Август* почитането на *Меркурий* постепенно загубва своето значение, през II век култът му запада, но от времето на *Марк Аврелий* до императорите-войници се възражда. *Меркурий* си остава богът на печалбата (*lucrum*) на най-висше равнище. *Mercurius Augustus* е римският *Меркурий*, чиято функция на свободно и очистващо финализиране на търговските дела той демонстрира още с появата си, приемайки *merx* като договорен начин за обмяна, материализираща се чрез ритуал, свързан с римската религия на *Меркурий* – ритуала с водата като средство за очистване. Това обяснява появата му с

Нептун на лектистерниите през IV в. пр.Хр., организирани, за да бъде възстановен *raх deorum* (Combet-Farnoux 1980, 455, 471).

Тъй като разменната търговия е обичайна практика в местата около римските военни лагери, почитането на Меркурий, като бог на търговците, е твърде едностранно в сравнение с разнообразните аспекти в култа към Хермес. Най-старият атрибут – *kerukeion – caduceus*, който Меркурий приема още по време на републиката, става символ на мир и на просперитет.

В Африка той също е почитан като бог на търговията и транспорта, а в келтските територии, паметниците му са най-многобройни поради синкретизма на неговия култ с култа на главното келтско божество. Близостта с германския Вотан обяснява почитането на Меркурий и Майя в земите край Рейн и Мозел, но това не са римските божества, а название на местна двойка *Mercurius-Rosmerta* (Wissowa 1902, 250), независимо че иконографски малко се различава от римския тип.

Оскъдното количество епиграфски паметници от територията на провинция Долна Мизия не позволява да се определи етническият и социалният статус на посветителите на Меркурий, но анепиграфският материал дава картината на локализация на култа, от която индиректно може да се прецени аспектът на почитане.

Само пет са епиграфските свидетелства за култа, в четири от които изрично е споменато римското му име, а в петия паметник посветителната формула е *Hermeti*. Останалите паметници са вотивни релефи, калъпи и пръстен (11) и бронзови статуетки (28).

Единственият известен посветител на Меркурий в западната част на провинцията се открива в надпис върху варовиков олтар, намерен в с. Долна Бешовица, Врачанско (ILBg. № 156). Посвещението, обаче, е направено за повече божества: *Iuppiter Optimus Maximus Rector, Iuno Regina, Minerva, Victoria, Volcanus, Mercurius* и *Fata divina*, като Меркурий е поставен на предпоследно място. Длъжността на посветителя, *Aurelius Pudens, strator consulāris* се среща в още два надписа от провинция Долна Мизия, които се датират в края на II и началото на III век (Торбатов, 1989, 34). *Stratōres* се отнасят в групата на военните, освободени от преки задължения – *immūnes*. На тях е поверена грижата за конюшните на легиона или те са лични коняри на висшите офицери или административни служители (*ibidem*, 35). *Strator consulāris* е лице, прикрепено към

служител с консулски ранг и може да се предаде с “коняр на провинциалния управител или член на неговата лична гвардия”. Б. Геров датира паметника във времето на Северите и предполага, че в тази област е имало императорски домен (Героу 1952/53, 89). Много вероятно в него да са се развъждали коне за нуждите на римската войска. Предполага се, че подобно коневъдно стопанство, също в императорски домен, се е намирало в пътната станция Палмате, разположена на линията Марцианополис – Дуросторум (Героу 1977, 61). *Iuppiter Optimus Maximus* е назван *rector* – “управител”, непопулярен и *haraх* (единствен път) употребен епитет в разглежданите територии, но логично прилежащ *ad hoc*, свързан с доброто управление на този императорски домен. Необичайно е включването на *Volcanus*, което е и единственото посвещение за това божество сред познатите надписи от провинция Долна Мизия.

Посветителят вероятно произхожда от западните римски провинции, респективно Галия, където култът към Меркурий заема първо място по свидетелство на епиграфския материал и на Гай Юлий Цезар, който пише, че галите смятат Меркурий за откривател на всички занаяти, за водач по пътищата и в походите и с най-голяма сила в търговията и придобиване на печалба (*Caes. Bell. Gall. VI, 17*). В посветителната формула върху олтара от Долна Бешовица освен покровителството на върховните римски богове се измолва и подкрепата на Вулкан в опасните за стопанствата пожари и на Меркурий, като гарант за добра печалба.

Върху два олтара, произхождащи от Вишовград, Павликенско (ILBg., № 409) и от Павликени (ILBg., № 423) посвещенията съдържат формулата *Iovi Sabadio et Mercurio*.

Култът към *Iuppiter Sabazius* е засвидетелстван в надписи от Рим (Dessau ILS, 4086, 4087) и провинциите (*ibidem*, 4091, 4092, 9277). Някои от изследователите смятат Сабазий за главно тракийско божество – покровител на растителността и земеделието, на което атрибутите са борвата шишарка и овенът и неговият култ е пренесен в Мала Азия от преселници – фриги (Шкорпил 1892, 96; Иванов 1961, 42). През римската епоха, в много надписи, той се отъждествява с Юпитер и Сол и се разпространява в империята от II век. От друга страна, почитането на Хермес като бог на плодородието сред траките е от по-ранна епоха и този аспект по отношение на неговите функции се запазва, независимо, че атрибутите му не се променят (Младенова 1967, 48). Свързването на

култовете на Юпитер и Меркурий е засвидетелствано и с оброчен релеф, намерен до с. Бутово (Младенова 1967, 44–45). Вероятно посветителите в двата надписа и в релефа са изразили своята почит към божествата на плодородието. Имената на посветителите от надписите са римски, но подобен религиозен синкретизъм в техните посвещения издава тракийски или източен произход. Общото посвещение към двете божества е свързано с функциите на Меркурий да бъде водач по пътищата и да е гарант за богатство и успешна търговия, което е особено важно за посветителя от Павликени, на длъжност *beneficiarius consulāris* (Владкова 2003, 110), на които служители се знае, че е било поверено и ръководството на пътните станции. Според П. Владкова, близо до Павликени е имало пътна станция от типа *stabulum* (сгради за нощувка и храна на пътниците, обори за конете, постройки за помощния персонал), а на границите между териториите на Никополис ад Иструм, Нове, Ескус и Мелта – митническа станция (*ibidem*). Почитането на Меркурий в този регион се мотивира и от факта, че до Бутово се намира и емпориум, където се реализира и продукцията на керамичните центрове в Бутово и Павликени. Двата надписа се датират към края на II в. и времето на Северите (Геров 1952/1953, № 399, 404). За популярността на Меркурий в региона на Бутово свидетелстват и керамичните калъпи за приложения и изображения на бога от теракота (Дончева 2002, 223). Най-значителният паметник, посветен на Меркурий, е надписът от югоизточната част на Силистра, намерен на около 2,5 км южно от крепостната стена върху два каменни фрагмента от блок, вградени в опорни стени на антично мостово съоръжение (AE 1974, n. 571). Близо до него минава единственият открит до сега водопровод на Дуросторум, а на 300 м югоизточно от моста е открита постройка, за която се смята, че е от типа *villa rustica* (Георгиев 1974, 95–96). Посветителят *Caius Antonius Herculanus, veteranus et ex cogniculario*, прави дар и за здравето на Септимий Север, Каракала и Гета от името на ветераните, живеещи на това място. Същият подофицер издига посветителен надпис за *Quattuor venti et Bonus Eventus*, датиран по имената на консулите в 209 г., от името на ветераните *vicāni*, живеещи в близост до лагера на *legio XI Claudia* (AE 1974, n. 570). В него са изброени имената на ветераните, сред които се открива за втори път същият когномен и името на един жрец – *sacerdos* – *Val(erius) Villanus*. Еднаквата хронология на двете посвещения, позволява да се заключи,

че посветителите са същите и че вероятно във vicus на XI Клавдиев легион е съществувал collegium на ветераните-търговци, почитащи Меркурий, а за добрия изход на техните начинания и попутни ветрове те правят второто посвещение. Посветителите са наречени consistentes huius loci – “заселници на това място”, а в надписа с посвещение на Bonus Eventus и Quattuor venti – vicāni, жители на vicus. Основното занимание на тези отслужили легионери вероятно е била търговията, което обяснява техния дар-посвещение на Mercurius Sanctus. Съпоставянето на двата надписа, позволява да се предположи, че югоизточно от Дуросторум се е намирал викус на заселили се там ветерани, разположен до пътя, свързващ Дуросторум с Марцианополис през Palmatae. В югоизточната част на град Силистра е бил разположен военният лагер, северно от който са се намирали канабите, а вероятно южно от него е споменатият vicus. Настаняването на ветерани се свързва с политиката на Септимий Север за разширяване на канабите и заселването и на войници с техните семейства тук, който факт насочва към предположението, че муниципийумът е възникнал от канабите (Тачева 2004, 80). Хронологичните граници на това събитие се определят след смъртта на императора в 211 г. според наименованието му Aurelium, свързано с фиктивното родство на Каракала с Марк Аврелий (ibidem 81). От втората половина на II век и през първата половина на III век Дуросторум преживява период на материален и духовен възход, когато е и много важна станция на “Илирийското мито” (Велков 1988, 26). Освен държавните такси, такси се налагат и при преминаване на стоки през провинциални граници, мостове, порти, за превоз на вода и др. Досега около лагера на XI Клавдиев легион е локализиран vicus, намиращ се на около 4 км източно от сегашния център на гр. Силистра, в румънска територия, който се издига в муниципийум по времето на Марк Аврелий (Доневски 2006, 238). Напълно възможно е съществуването на два викуса, разположени южно и източно от лагера на легиона, предвид стратегическото му положение и митническата станция.

Двата надписа отразяват процеса на романизиране на провинцията по времето на Северите, чрез заселване на ветерани по местата, където е дислоциран техният легион (Геров 1955, 44).

Върху глинената плочка-калп с форма на едикула, намерена в Монтана, Меркурий е представен в къс хитон, хламида, прихваната на

дясното рамо с аграфа, праметната на гърба и прехвърлена през лявата ръка, с кадуцей с крилца и кесия, придружен от петел (Велков 1943, 183–184, обр. 247). Същата иконография се открива върху олтарата от светилището с посвещение *Hermeti* (Велков, Александров, 1994, № 75, обр. 75), във високорелефното изображение от вила № 1 край Монтана (Александров, 1983, 68, 1) и в бронзовия релеф от с. Кръвеник, Габровски окръг, където е изобразено и агне, а хламидата липсва (Милчев, Ковачев, 1967, 43, обр. 4). В релеф, с надпис *Mercurio DEV*, от с. Ковачица, Берковско, той е яхнал козел и държи кесия и кадуцей (Велков, Александров, 1994, № 77).

Върху релефите от Ескус (Младенова 1967, 43, обр. 11), Бутово (Младенова 1967, 44–45, обр. 14), Нове (РИМ – гр. Свищов. Инв. № Нове 569; Младенова 1967, 44, обр. 13) хламидата се спуска около лявата ръка. Релефът от Разград представя Меркурий с праметната и закопчана на дясното рамо хламида, кадуцей, кесия и куче, обърнало глава към бога (Явашов, 1930, 49–50, обр. 43), а релефът от с. Димитър Ганево, Добричко – с хламида, закопчана на дясното рамо, която покрива гърдите и лявото рамо и се спуска по гърба до под коленете, кадуцей, кесия, жертвеник и петел (Василчин 1979, 113, Табл. II, 2). Част от жертвеник е запазена върху единия релеф от Нове. Изображението върху бронзовия пръстен-печат от с. Менгишево, Омуртагско представя седящия на скала Меркурий, с крилата шапка и кадуцей (Венедиков 1946, 233–234).

В два от релефите с надписи липсва посвещение към Меркурий. Единият произхожда от светилището в Монтана и е с посвещение на *Diana Regina* от времето на император Гордиан (Велков, Александров 1994, № 22, обр. 22). Съществува предположението, че самият пиластър е използван вторично, тъй като релефът на Меркурий под надписа няма връзка със самия текст (Герасимов 1961, 240). Другият релеф е открит в околностите на Криводолска махала, сега квартал на Монтана (Велков, Александров 1994, № 62). Посвещението е за *Iuppiter Optimus Maximus* и *Iuno Regina* от кмета на село *Tautiomosis* също по предварителен оброк и се датира в края на II или началото на III век. Върху релефа освен върховните римски божества са представени Церера, Меркурий и Херкулес в традиционната им иконография. Този релеф отразява почитта на местното тракийско население към божествата, осигуряващи плодородие и благоденствие. Меркурий и Херкулес са съседи на Форум Боариум, където Херкулес получава десятък от търговците, които от своя

страна като *mercatores* почитат Меркурий. Техните изображения се появяват като двойни херми в монументален вид, излагани в палестри и гимназии, в храмове са поставяни един до друг, а също в релефи с много богове, тъй като и двамата са победители на долния свят и смъртта (Simon, Bauchhenss 1992, 536). По времето на император Комод, когато култът към Херкулес е в апогея си, лъвската кожа, боздугана и кадуцей са използвани от императора за театралните му изяви (Cass. Dio 72, 17).

От провинция Долна Мизия е известен още един релеф с много римски божества, открит до с. Русаля, Великотърновски окръг, върху който като статуи са представени Юпитер, Юнона, Минерва, Херкулес и Меркурий в обичайната иконография и атрибути (Добруски 1901, 729-730, фиг. 19). Смята се, че този барелеф произхожда от Никополис ад Иструм. Херкулес и Меркурий не са поставени един до друг, но връзката им с божествата от Капитолийската триада определено сочат официалния аспект на почитането им, който може да се свърже с императорите от втората половина на II век и особено с управлението на Комод.

Връзката на култа към Меркурий с този на Херкулес се открива в релеф на Херкулес от Силистра, в който той е изобразен с лъвската кожа и кривака, под който се вижда овнешка глава с извит рог (Жацаров 1933, 151–152, обр. 67).

Подобен синкретизъм се открива в надгробна плоча от Солун, където Хермес е представен с кадуцей и кривак (*ibidem* 152).

Релефът от Нове го представя с Минерва, богинята на занаятчиите, с която Меркурий има непосредствена връзка. Не случайно в Капитолийския храм Меркурий е до Минерва, а върху арката от Беневент той е до Церера и Юнона. Под закрилата на Юнона Монета са се секли монетите (Simon, Bauchhenss 1992, 536). Кесията с монети освен символ на печалбата, е била необходима на Меркурий да умилюстиви алчния Плутон, когато е водил душите в подземния свят, откъдето и епитетите му Психопомп и Хтониос. Релефът на Меркурий върху пиластъра от Монтана го представя с традиционните му атрибути – кадуцей и петасос, но поставените на върха на шапката необичайно големи крила и дрехите, напомнящи военно облекло, намират аналог в негови изображения от Галия (Велков 1994, 1). Този факт, както и иконографският тип Атина Ергане, свидетелстват, че изображенията са направени от служил в I Италийски легион в Монтана каменоделец от западните провинции на Империята или от самата Италия.

Бронзовите статуетки на Меркурий в Италия и провинциите са разделени на 5 типа според положението на хламидата:

Тип № 1 – хламидата липсва;

Тип № 2 – хламидата лежи на лявото рамо;

Тип № 3 – хламидата, забодена с фибула, пада вертикално;

Тип № 4 – хламидата е голямо пътническо наметало, което покрива тялото и е върху двете рамене;

Тип № 5 – като тип № 4, но не пада отпред, а отзад на гърба и не покрива тялото (Simon, Vauchhenss 1992, 534-535).

Към първия тип, от провинция Долна Мизия, могат да се отнесат статуетките от с. Кръвеник, Габровски окръг (Милчев, Ковачев 1967, 43–44, обр. 5), от м. Стъклен (Ognenova-Marinova 1975, 113, fig. 125), от Русенско (РИМ – Русе. Инв. № П 1145), с. Крепча (Велков 1928–29, 376–377, обр.250; Ognenova-Marinova 1975, 114, fig. 128), Опака (Георгиев, Атанасов 1992, 50, № 13, обр. 1) и от с. Радинград, Разградски окръг (Радославова, Дзанев 2003, 126).

Тип № 2, с праметната хламида върху лявото рамо и през лявата ръка е представен в статуетките от Монтана (Александров 1983, 37–81, с. 68, 1), Враца (Ognenova-Marinova 1975, p. 98, fig. 92), Ботевград (Ognenova-Marinova 1975, 103, fig. 101), с. Гиген (Ognenova-Marinova 1975 p. 96, fig. 91), с. Рибен, Плевенски окръг (Ognenova-Marinova 1975 p. 110, fig. 119), с. Опанец, Плевенски окръг (РИМ – Плевен. Инв. № 95), с. Крамолин, Севлиево (Ognenova-Marinova 1975 103, fig. 102), с. Бутово, Павликенско (Щъргов 1990, 31–32, № 1), Нове (Димитрова 1984, 18; Ognenova-Marinova 1975 107, fig. 112), м. Малък Юк, Разград (Радославова, Дзанев 2003, 124) и Дуросторум (Георгиев, Донеvски 1980, 119, Табл. I,1; 120, Табл. I,2).

Тип № 3 със забодена аграфата хламида, падаща вертикално, се открива само в една статуетка от Нове (Ognenova-Marinova 1975, 111, fig. 120). В останалите се явява с известни модификации. В статуетките от Ескус (РИМ – Плевен, инв. № 1235), с. Люблен, Поповско (Ognenova-Marinova 1975, p. 108, fig. 111), Опака (Гинев 1989 г., № 45), Дуросторум (Георгиев, Донеvски 1980, 120, Табл. I,3), с. Девня (Ognenova-Marinova 1975. 109, fig. 115) и с. Рогачево, Добричко (Василчин 1979 г., 114 Табл. I, 1), хламидата е закопчана на дясното рамо, но се спуска по гърдите и гърба по диагонал и покрива лявата ръка.

Меркурий с пътническо наметало – тип № 4 (Георгиев, Атанасов 1992, 50, № 12, обр. 4, табл. III) е засвидетелстван с една статуетка, намерена в Опака, докато тип № 5 не е представен с пластично изображение.

С крилатите сандали е представен само в статуетките от Враца, Ботевград, с. Гиген, с. Опанец, Плевенски окръг, с. Крамолин, Севлиевско и Нове. Този атрибут липсва не само в първата храмова статуя на Меркурий в Рим, но и в създадените по-късно негови изображения по гръцки прототипи от V в. пр.Хр.

Известните имитации по време на империята по оригинали от V–IV в. пр.Хр. са: *Hermes Ludovisi*, копие на произведение от Фидий, от времето на Август – богът е представен гол с петасос на късата къдрава коса и с кадуцей в сгънката на ръката, със сведен поглед, издигната в ораторски жест дясна ръка и наметката, свличаща се от лявото рамо (сандалите с крилца липсват, както и в останалите реплики и това не е случайно, в гръцките изображения на *Hermes Chthonios* този атрибут също може да липсва – (Simon, Vauchhenss 1992, 503); Хермес на Поликлет, за който свидетелства Плиний, че се е намирал в град на име Лизимахея; *Mercurius Ingenui* от галерията във Ватикана, при който типа *Discophoros* на Поликлет получава хламида и неприсъща за Поликлет “строга глава” по времето на Антонините; Хермес от Тройзен – произведение на последовател на Поликлет (може би Навкидес), който представлява класически вариант на *Kriophoros* (*ibidem*).

Най-често Меркурий е представян в младежка голота, с тяло на атлет, с кадуцей – символ на мир и щастие, кесия – символ на очаквана или получена печалба, с крилата шапка, с овен, костенурка или петел. Меркурий се смята и придружител на деца, именно той занася Дионис при нимфите. Този сюжет, разработен от Праксител II, потомък на Праксител, представя статуетката от с. Гиген, реплика на групата на Хермес и Дионис от Олимп, срещан върху монетите от Пауталия и Анхиало (Ognenova-Marinova 1975, 96).

Петелът, като жертвено животно, е изобразен в релефите от м. Видлица, Монтана (Велков, Александров 1994, № 75), с. Кръвеник, Габровски окръг заедно с агне (Милчев, Ковачев 1967, 43–44, обр. 5), върху глинената плочка-калър от Монтана (Велков 1943, 183–184, обр. 247), а в релефа от с. Димитър Ганево (Василчин 1979, 113 Табл. II, 2), петелът

е върху олтар. Част от олтар присъства и върху релефа на Минерва и Меркурий от Нове (Младенова 1967, 44, обр. 13), където Минерва е представена в момент на жертвоприношение, с фиала над жертвеник. С фигура на петел е изобразен самият Меркурий в статуетката от с. Бугово (Църов 1990, 31–32, № 1).

Твърде интересна е бронзова статуетка от с. Габаре, Врачанско, изобразяваща *victimarius*, облечен в дълъг хитон и химатион, държащ в лявата ръка кадилница асегта, в дясната – фиала над горящ олтар, а до олтара – заклан петел (Reinach 1897, 234–235, fig. 39). Тук е изобразен представител от една от групите на тези сакрификатори – рора, който е имал грижата да осигури жертвеното животно, огъня, водата и сакралните съдове. Той също така е отвеждал жертвеното животно до олтара и му е нанасял удар с чук (Turchi 1922, 536). Този сакрален акт вероятно трябва да се свърже с култа към Меркурий, особено популярен в региона.

Овенът, макар и най-важното от животните на Меркурий, се среща единствено върху барелефа от с. Русаля, Павликенско. Дори в релефа от с. Ковачица, Берковско той е яхнал не овен, а козел. Петелът и овенът са жертвените животни, от които петелът е символ на агон и понякога носи палмова клонка в човката си като атрибут на победата, а изобразяването на овен, овен за яздене, квадрига от овни, овнешка глава, купата с овнешка глава говори за това, че Меркурий се смята като вестител на жертвоприношение, като приносител на животни (Simon, Vauchhenss 1992, 535). Още от времето на Хадриан Меркурий се появява върху медальони с овена като образцов жертвоприносител (*ibidem* 537). Петелът характеризира Меркурий и като *Ψυχολόμος*, защото се счита, че той известява в отвъдния свят пристигането на душата и той отвежда там душата на покойния (Дончева 2002, 221).

Само изображението върху пръстена-печат от с. Менгишево, Омуртагско представя фигурата на почиващия Хермес, седнал върху скала, дело на школата на Лизип, по оригинал от IV в. пр.Хр. Богът има на главата петасос, а в ръката – кадуцей (Венедиков 1946, 233–234).

Лотосовият лист на темето, който е атрибут на Тот е разположен между крилата на шапката и се открива в статуетките от с. Рибен, Плевенски окръг (Ognenova-Marinova 1975 p. 110, fig. 119), Нове (Димитрова 1984, 18; Ognenova-Marinova 1975 107, fig. 112), Дуросторум

(Георгиев, Донеvски 1980, 120, Табл. I,3), и с. Рогачево, Добричко (Василчин 1979 г., 114 Табл. I, 1). Това е т.нар. Хермес-Тот, който едновременно Λόγιος и Νοῦς е спасител, пратеник от небето, за да донесе спасение за света с ред и мир, един учен, дошъл да разкрие на хората тайните на изкуствата и науките (Combet-Farnoux 1980, 440). Този е т.нар. от Цицерон пети Меркурий, за когото пише: *quintus quem colunt Pheneatae, qui Argum dicitur interemisse ob eamque causam Aegyptum profugisse atque Aegyptiis leges et litteras tradidisse: hunc Aegyptii Theyt appellant, eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur* (Cic. De nat. deorum. III, 56, 7–12).

Съпоставяйки местонахождението на епиграфските паметници, намерени изключително в западната част на провинция Долна Мизия, спрямо това на пластичните изображения – релефи и статуетки, се установява, че последните са открити по цялата територия на провинцията. С изключение на пластиките от Нове, останалите се локализират в цивилни селища или извънградски поселения, в близост до пътни станции и седалища на римски военни части.

Сред епиграфските паметници три са посветени на Меркурий, в два е почетен заедно с Iuppiter Sabadius, в един – с други римски божества, в един посвещението е за IOM и Iuno Regina, но в релефа освен тях са изобразени Церера, Херкулес и Меркурий, а върху пиластъра от Монтана изображенията на Меркурий и Минерва не показват връзка с посветителната формула *Dianae Reginae*.

Посветителите носят римски имена, показващи романизация при Антонините и вероятно имат келтски или тракийски произход. Сред тях се откриват цивилни – *strator consulāris* и военни лица на служба, както и ветерани. Многобройните му изображения, открити в места, където са се намирали императорски домени и земеделски владения на местната аристокрация, показват неговата популярност сред местните жители, които го почитат в римския му аспект и иконография – като бог на печалбата, като покровител на търговията и заниманието със земеделие. Същата иконография – с кесия и кадуцей – се открива и върху монетите от Марцианополис и Никополис ад Иструм, от времето на Каракала до Гордиан (Мушмов 1912, № 455, 606, 657, 662, 722, 780, 818, 1016–1019, 1136, 1202, 1291, 1292, 1364, 1365, 1517, 1518).

Епиграфските паметници се датират в периода края на II до средата на III век – период на икономически и културен просперитет на провинция Долна Мизия.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Александров, 1983:** Г. Александров. Антична вила № 1 край Михайловград. – ИМСЗБ, VIII. София, 1983, 37–81.
- Василчин, 1979:** Ив. Василчин. Оброчни плочки от Толбухински окръг. – ИИМВ, кн. XV (XXX). Варна, 1979, 112–115.
- Велков, Александров, 1994:** В. Велков, Г. Александров. Монтана 2 (Епиграфски паметници от Монтана и района). Монтана, 1994.
- Велков, 1928–29:** Ив. Велков. Новооткрити старини – ИБАИ. Т. V. София, 1928–29, 367–381, 376–377.
- Велков, 1943:** Ив. Велков. Археологически вести. Принос към историята на религията на Мизия. – ИБАИ, XIV, 1940–42, 1943, 183–184.
- Венедиков, 1943:** Ив. Венедиков. Кратки вести от разни места. – ИБАИ, XV, 1946, 228–235.
- Владкова, 2003:** П. Владкова. Култове в границите на административната територия на Никополис ад Иструм. – *Studia protobulgarica et mediaevalia Europensia*. В чест на проф. В. Бешевлиев. София, 2003, 101–112.
- Георгиев, 1974:** П. Георгиев. Римски статуи и надписи от Силистра. – Известия на Народния музей – Варна, 10 (24), 1974, 95–102.
- Георгиев, Атанасов, 1992:** П. Георгиев, Г. Атанасов. Римска бронзова пластика от колекцията на Историческия музей – Шумен. – Известия на историческия музей – Шумен, кн. VII, 1992, 45–72.
- Георгиев, Донеvски, 1980:** П. Георгиев, П. Донеvски. Римски бронзови статуетки от Дуросторум. – ИИМВ, кн. 16 (31), Варна, 1980, 119–121.
- Герасимов, 1961:** Т. Герасимов. Изображение на пишеца Атина върху един паметник от Монтана. – ИАИ, 24, 1961, 240–241.
- Геров, 1952/53:** Б. Геров. Романизмът между Дунава и Балкана от Хадриан до Константин Велики. ч. 2.2. – ГСУ, ФФ, XLVIII, София, 1952/53, 307–415.
- Геров, 1955:** Б. Геров. Проучвания върху поземлените отношения в нашите земи през римско време (I–III в.). – ГСУ, ФФ, L, 2, София, 1955, 13–73.
- Геров, 1980:** Б. Геров. Земевладението в римска Тракия и Мизия (I–III в.) – ГСУ, Факултет по Класически и Нови Филологии. София, том LXXII, 1977, кн. 2, 1980.
- Гинев, 1989:** Г. Гинев. Паметници на античното изкуство в Търговищко. – София, 1989 г.
- Димитрова, 1984:** Ал. Димитрова. Бронзова пластика и бронзолеярство в Нове. – Музеи и паметници на културата, 1984, 16–21.
- В. Добруски, 1901:** В. Добруски. Материали по археологията на България. – СБНУНК, XVIII, 1901, 704–812.
- Донеvски, 1988:** П. Донеvски. Разкопки на лагера и канабето на XI Клавдиев легион. В: Дуросторум – Дръстър – Силистра. – Силистра, 1988, 84–96.

Дончева, 2002: Ив. Дончева. Култът към Хермес в Никополис ад Иструм и неговата територия. – Известия на РИМ – В. Търново, XVII–XVIII, 2002–2003, 215–228.

Иванов, 1961: Т. Иванов. Към култа на Сабазий в Сердикийската област. Археология, кн. 3, 1961, 40–43.

Кацаров, 1933: Г. Кацаров. Антични паметници из България. – Годишник на Народния музей 1926–1931, V, 1933, 147–152.

Милчев, Ковачев, 1967: Ат. Милчев, Н. Ковачев. Необнародвани паметници от Севлиевско. – Археология, 1967, кн. 2, 39–46.

Младенова, 1967: Я. Младенова. Необнародвани паметници на Хермес. – Археология, кн. 4, 1967, 40–48.

Мушмов, 1912: Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. София, 1912.

Г. Радославова, Г. Дзанев. Абритус. – Римски и ранновизантийски селища в България. Том II. София, 2003, 110–148.

Тачева, 2004: М. Тачева. Власт и социум в римска Мизия и Тракия, кн. 2. София, 2004.

Торбатов, 1989: С. Торбатов. Латински посветителен надпис от Долна Мизия. – Археология, 1, 1989, 34–37.

Църов, 1990: Ив. Църов. Паметници на римската бронзова пластика от Историческия музей във Велико Търново. – Годишник на музеите от Северозападна България. В. Търново, 1990, № XVI, 31–42.

Шкорпил, 1892: К. и Х. Шкорпил. Надписи из разни краища на България. – СбНУНК VIII, 1892, 59–81.

Явашов, 1930: А. Явашов. Разград. Неговото археологическо и историческо минало. Част първа. Разград, 1930.

Combet-Farnoux, 1980: B. Combet-Farnoux. Mercure Romain. Paris, 1980.

Dessau, 1979: H. Dessau. Inscriptiones Latinae selectae. vol. I, Chicago, 1979.

Gerov, 1989: B. Gerov. Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Serdicae, MCMLXXXIX.

Gerov, 1974: Année épigraphique, 1974, n. 571.

Ogdenova-Marinova 1975: L. Ogdenova-Marinova. Statuettes en bronze du Musée national archéologique à Sofia. Sofia, 1975.

Reinach 1897: S. Reinach. Statuettes de bronze de Musée de Sofia. – RA XXXI, Paris, 1897, 224–237.

Simon, Bauchhenss 1984: E. Simon, G. Bauchhenss. Mars. – LIMC II, 1, 1984, 559–580.

Simon, Bauchhenss 1992: E. Simon, G. Bauchhenss. Mercurius. – LIMC VI, 1, 1992, 500–554.

Turchi 1922: N. Turchi. Manuale di storia delle religioni. Torino, 1922.

Wissowa 1902: G. Wissowa. Religion und Kultus der Römer. München, 1902.